

Help, een object!

Erfgoed in de praktijk

Timo Epping en **Marieke Peters** zijn verbonden aan de afdeling educatie van het RMO.

Klein, kwetsbaar, haast vertederend, maar met een opvallende lichaamsbouw en een wel heel vreemd gevormd hoofd... De mummie van een klein kind, die in het museum is te zien, wekt bij leerlingen altijd veel reacties op en biedt uitstekende mogelijkheden tot een gesprek. Met het spreken over een 'object' bij het aanschouwen van een overleden jongetje is een discussie al geopend. Onder leiding van Caspar Reuvers, de eerste directeur van het Rijksmuseum van Oudheden, werd vroeg in de negentiende eeuw onderzoek verricht naar het mummiejongetje. Het letterlijk ontleden van een mummie was in die tijd zeer zeker niet ongewoon, maar Reuvers zag al direct in dat onherstelbare schade toebrengen aan mummies onacceptabel was. Het diende de wetenschap – men kon onderzoeken hoe men de windsels had aangebracht, dat er amuletten tussen de windsels zaten, hoe het lichaam geconserveerd en geprepareerd was – maar de mummie als 'object' was er niet meer. Zodoende bleef het in Leiden bij het uitpakken van deze enkele mummie. In de twintigste eeuw kreeg men de

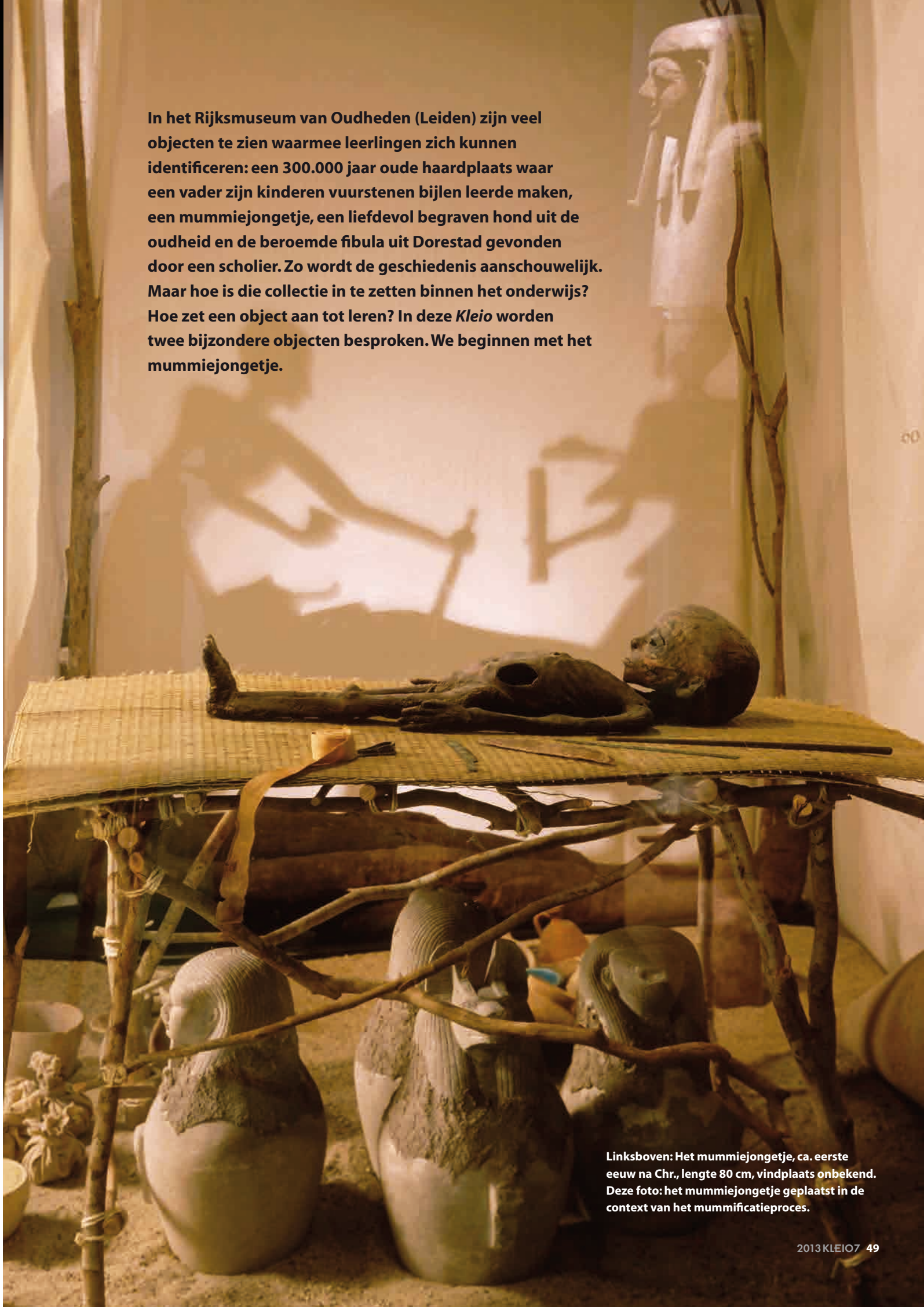
beschikking over röntgen- en CT-scans, onmisbare techniek voor dergelijk wetenschappelijk onderzoek, waardoor mummies nooit meer direct hoefden te worden ontleed. Anders dan de Griekse geschiedschrijver Herodotos ons in zijn tweede boek van zijn *Historiën* laat denken, is mummificatie in het oude Egypte onderhevig geweest aan modeverschijnselen. Andere tijden brachten andere technieken. Herodotos is lange tijd de enige geschreven bron geweest die ons iets vertelt over het mummificatieproces, maar intensief onderzoek weerlegt inmiddels die aanname. Onderzoek naar mummies leert ons tevens iets over belangrijke zaken als bijvoorbeeld religie en anatomie. Leven en dood waren onlosmakelijk verbonden met religie in het oude Egypte. Dit blijkt onder andere uit de vele amuletten die werden ontdekt tussen de windsels van mummies, maar ook de kolossale grafmonumenten leveren ons een schat aan informatie. Waarmee werd het lichaam van de overledene gebalsemd? Hoe deed men dat? Wie deden dat? Onderzoek leert ons tevens over de lichaamsbouw, het dieet, medische zorg en nog veel meer belangrijke aspecten van het leven in die tijd en omgeving. Al deze facetten vormen, los en tezamen, mogelijkheden tot leren: achter het indrukwekkende fenomeen 'mummie', in het bijzonder het mummiejongetje, schuilt een schat aan informatie. Zowel in het museum als in de klas is het onderzoeken van dood- en begrafenisrituelen, bij welke cultuur en in welke tijd dan ook, een zeer waardevolle bron van informatie. Binnen alle leerjaren en -lagen geeft het behandelen van dergelijke rituelen een uitstekende kijk op de samenleving waarbinnen deze van toepassing zijn of zijn geweest. ►

Het RMO en het onderwijs

Het museum biedt lessen bij alle collectiegebieden, op alle onderwijsniveaus: van basisonderwijs tot vmbo en gymnasium. Gelet op het curriculum zijn de educatieve producten voor het onderwijs met name op de bovenbouw van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs gefocust. Al worden de grenzen met het invoeren van doorlopende leerlijnen en afwijkende lesmethodes steeds breder getrokken.

Voor het voortgezet onderwijs bestaat het aanbod naast museumlessen en (examen)rondleidingen uit lesbrieven, digibord- en digitale lessen, nascholingsdagen en colleges vakdidactiek. Docenten worden nauw betrokken bij de ontwikkeling van nieuwe educatieve producten.

In het Rijksmuseum van Oudheden (Leiden) zijn veel objecten te zien waarmee leerlingen zich kunnen identificeren: een 300.000 jaar oude haardplaats waar een vader zijn kinderen vuurstenen bijlen leerde maken, een mummiejongetje, een liefdevol begraven hond uit de oudheid en de beroemde fibula uit Dorestad gevonden door een scholier. Zo wordt de geschiedenis aanschouwelijk. Maar hoe is die collectie in te zetten binnen het onderwijs? Hoe zet een object aan tot leren? In deze *Kleio* worden twee bijzondere objecten besproken. We beginnen met het mummiejongetje.

Linksboven: Het mummiejongetje, ca. eerste eeuw na Chr., lengte 80 cm, vindplaats onbekend. Deze foto: het mummiejongetje geplaatst in de context van het mummificatieproces.

► Zie: www.rmo.nl/tentoonstellingen/archief/verboden-te-verzamelen
► Zie: www.rmo.nl/beeldvorming

Onder: tijdens de museumles Graafwerk gaan leerlingen op de Egyptische afdeling van het museum aan de slag met een koffer en opdrachten.

Maar hoe maken we dit 'educatief'? Naast het leren door goed te kijken zijn mummies ook op andere manieren educatief in te zetten, bijvoorbeeld in combinatie met geschreven bronnen en binnen een ethische discussie. Drie voorbeelden uit de museale praktijk:

1. Herodotos vormde lange tijd de enige geschreven bron betreffende het mummificatieproces in het oude Egypte. De combinatie van tekst en object, in dit geval het mummiejongetje, biedt mogelijkheden om de leerlingen onderzoek te laten doen. Alleen al door leerlingen kritisch te laten kijken naar de tekst uit de vijfde eeuw v.Chr. en vervolgens de diversiteit aan mummies te tonen (in het museum of digitaal in de klas), kunnen ze voor zichzelf bepalen of Herodotos in alle

opzichten betrouwbaar was. Eenvoudig in die zin is dat wetenschappers het daar ook (nog) niet over eens zijn. Er is simpelweg niet één juist antwoord op vele vragen.

Is Herodotos wel in Egypte geweest? Wie kreeg hij daar te spreken? Wat heeft hij werkelijk gezien? Sprak hij de taal of maakte hij gebruik van een tolk? Vele vragen zijn te bedenken om de leerlingen te stimuleren tot het vormen van een eigen mening op basis van de beschikbare bronnen. Onderzoek, presenteren en debat vormen binnen dit voorbeeld belangrijke begrippen.

2. Maar het kan ook anders: vinden de leerlingen het bijvoorbeeld wel ethisch verantwoord dat men in vele musea mummies kan bewonderen? Ook in dat opzicht lopen de meningen

In de klas

Het RMO is zich ervan bewust dat docenten niet altijd de tijd en middelen hebben om een museumbezoek te organiseren. Daarom worden ook steeds vaker educatieve producten voor in de klas ontwikkeld. Hiermee kan het museum inspelen op de actualiteit of het onderwijs gericht maatwerk bieden. Door objecten digitaal beschikbaar te maken of door middel van een lesbrief bij een actueel onderwerp heeft het RMO als doel de museumcollectie in de klas zichtbaar te maken. U vindt deze lesbrieven op www.rmo.nl/voortgezet-onderwijs/op-school.

In aansluiting op de veranderingen in het centraal examen geschiedenis voor havo en vwo, organiseert het RMO sinds het najaar van 2012 ook *Tijdvakkenlezingen* voor docenten. Tijdens deze lezingen gaan conservatoren dieper in op de kenmerkende aspecten van de eerste drie tijdvakken. Ze doen dat aan de hand van museumobjecten. De verhalen over de collectie en het beeldmateriaal zijn concrete voorbeelden die de kenmerkende aspecten en tijdvakken verlevendigen en die docenten helpen om deze voor de leerlingen beter te herkennen en te begrijpen.

Houd de nieuwsbrief of de website van het museum in de gaten voor meer informatie over deze lezingen: www.rmo.nl.

uiteen, zoals in 2007 bleek tijdens de tentoonstelling *Verboden te verzamelen* in het Rijksmuseum van Oudheden.¹

Zowel bronnen, geschreven of fysiek, als ethische kwesties vormen een aanleiding tot debat, het vormen van een eigen mening en het kritisch kijken naar het heden en het verleden.

3. Maar mummies komen op tv en in de bioscoop toch altijd tot leven? Hollywood biedt interessante perspectieven betreffende beeldvorming. Het fenomeen 'mummie' vormt al ruim een eeuw een dankbaar thema binnen de filmindustrie. Waar komt die fascinatie vandaan? Vanwaar de angst, de mythen en het mysterie? Voor veel leerlingen vormt dit een herkenbare, vaak amusante aanleiding om over mummies na te denken, zoals bleek tijdens de tentoonstelling *Het Egypte van Hollywood* in 2012/2013. Over dit onderwerp is een lesbrief van het museum beschikbaar.²

De fibula van Dorestad

De vroege middeleeuwen is een periode die binnen geschiedenis en de tijdvakken sterk is onderbelicht. Het wordt vaak gezien als een vage of donkere periode. Men spreekt van een armoedige tijd, waarvan vrijwel niets meer over is. De Romeinen waren vertrokken uit Nederland en het zou een periode zijn geweest met de vele volksverhuizingen. Dit beeld blijkt achterhaald. De migraties varieerden in omvang, tijd en plaats en ze waren veel complexer en verliepen veel langzamer dan vaak wordt gesuggereerd. Bovendien bleven er altijd meer mensen achter dan er vertrokken. Daarnaast blijkt uit archeologische opgravingen van kleine nederzettingen dat de mensen in relatief grote rijkdom leefden. Er zijn veel rijke grafgiftten gevonden en onderzoek naar skeletten wijst uit dat de mensen ook behoorlijk gezond waren. In deze tijd is tevens de basis gelegd voor de successen van Karel de Grote en de ontwikkeling van Dorestad. We kunnen dus eerder spreken van een voorspoedige tijd dan een periode van verval. In de meeste lesmethodes komt Dorestad in het kader van de Vikingaanvallen beknopt aan de orde. De vroegmiddeleeuwse collectie van het museum biedt aanknopingspunten om deze periode en het canonvenster over Karel de Grote uitgebreid te behandelen. Dorestad was in de Karolingische tijd de grootste stad van Nederland. Strategisch gepositioneerd, met een langgerekte haven en een paar duizend inwoners, was het een handelsknooppunt in vroegmiddeleeuws Europa. De hier geslagen gouden en zilveren munten zijn in heel Europa teruggevonden. Dorestad speelde ook bij de verspreiding van het christendom een belangrijke rol. Een van de bijzonderste vondsten uit Dorestad is de 'fibula van Dorestad'. Een uitzonderlijk grote vergulde broche, versierd met edelstenen en veelkleurig email.

Hoe is dit museumobject te gebruiken in de klas? Door de leerlingen de fibula te laten bekijken, hen te wijzen op de vormen en materialen en hen te vertellen over de context van de broche, leren ze over de periode van de vroege middeleeuwen. Enkele voorbeelden van wat de fibula kan vertellen over de Karolingische tijd:

1. Aan de hand van de vindplaats: de broche is tijdens opgravingen in 1969 gevonden, onder in een waterput. Waarschijnlijk is de

broche met opzet in de put verborgen, want als je zoiets kostbaars laat vallen, zou je net zo lang gaan dreggen tot je het gevonden had. Het is onduidelijk of het de bedoeling was dat de broche later, wellicht na geweken dreiging van Vikingen, weer uit de put zou worden gehaald, of dat de vondst misschien als een soort offer moet worden geïnterpreteerd.

2. Aan de hand van materialen, vorm en techniek: het centrum van de fibula wordt gevormd door een grote geslepen donkerrode alman- ►

Boven: de voorkant van de grote fibula van Dorestad.

Daaronder: aan de achterkant van de fibula is te zien dat de broche een aantal keer is gerepareerd. Er zijn twee ovale beugeltjes te zien, waar wellicht een leren bandje doorheen kan hebben gezeten.

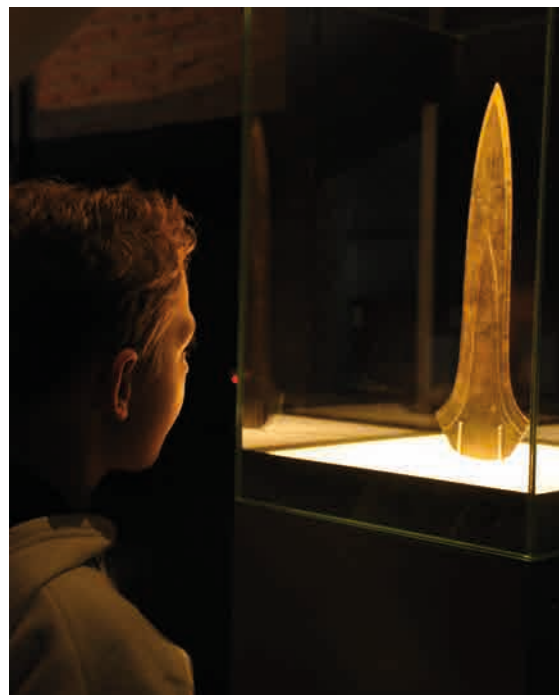
Een leerling bekijkt het zwaard van Jutphaas. Het zeldzame zwaard werd gevonden tijdens baggerwerkzaamheden en hing jarenlang in de slaapkamer van twee jongens.

dijn (halfedelsteen) in een ovale vating. Vier kleine almandijnen langs de rand vormen een gelijkarmig kruis, met de grote steen als kruispunt. De armen van dit kruis worden gevormd door vier plaatjes veelkleurig email en glas in gouden celletjes met opstaande randjes, zogenaamd *email cloisonné*. Tussen de almandijnen langs de rand zitten twee gespiegelde krullen in een vuurslagmotief, uitgevoerd in rood glas in gouden celletjes (*glas-cloisonné*). De krullen lijken gebaseerd op vogelvormen zoals die in vroeger edelsmeedwerk voorkomen, waarbij de punten – de snabels – met groen glas zijn ingelegd. Tussen deze naar elkaar gekeerde ‘vogelkoppen’ zit steeds een grote parel in een ruitvormige gouden vating. Ook deze parels en vuurslagen vormen een gelijkarmig kruis met de grote almandijn als kruispunt. Dit kruis staat haaks op het andere. De hele fibula is omgeven door een gouddraad met inkepingen, die een soort parelrandje vormen.

De elkaar kruisende gelijkarmige kruisen worden algemeen als christelijke motieven geïnterpreteerd. De centrale rode steen is wel als verbeelding van God of Christus benoemd en de vier kleinere als symbolen van de vier evangelisten. De veelkleurige velden ingelegd met groen, wit, blauw en rood email zijn mogelijk gestileerde boompjes met vruchten die wel als ‘levensbomen’ of bomen uit het paradijs zijn gezien.

‘Uit de staat van de broche blijkt ook dat deze al een heel leven achter de rug heeft’

3. Aan de hand van toepassing: uit vergelijkingen van stijl en techniek blijkt dat de broche rond 800 moet zijn gemaakt, terwijl de archeologische context aangeeft dat het sieraad rond 850 in de put terecht is gekomen – ruim twee generaties later. Uit de staat van de broche blijkt ook dat deze al een heel leven achter de rug heeft. Aan de voorzijde ontbreken een aantal stenen, terwijl sommige elementen een eerdere functie verraden en voor dit sieraad zijn hergebruikt. Vooral aan de achterkant is goed te zien dat de broche een aantal keer gerepareerd is en dat er bovendien geen speld zit. Er zijn spijkergaatjes dwars door de fibula geslagen, waaruit blijkt dat de broche niet altijd daadwerkelijk is gedragen. Mogelijk is de schijf in het laatste deel van zijn leven onderdeel geweest van bijvoorbeeld een kistje of rijkversierde boekband.

4. Aan de hand van de vermoedelijke maker of eigenaar: de fibula heeft geen directe parallel. Uit vergelijking met eerdere fibulae blijkt dat vooral het veelkleurig email bijzonder is. In Dorestad zijn nog andere kleine stukjes email cloisonné gevonden. Deze stukjes geven aan dat er meer objecten van de kwaliteit van de fibula in Dorestad zijn geweest. Juist voorwerpen waarin dit veelkleurige email cloisonné is gebruikt, zijn parallellen voor de fibula. Het gaat dan niet om andere broches, maar om boekbanden, reliekenkistjes en draagbare altaartjes. Dit zijn zonder uitzondering voorwerpen die thuishoorden – en bewaard bleven – in kerk- of kloosterschatten. Het kannetje in de schatkamer van de abdij van St. Maurice d’Agaune, dat de ‘boompjes’ met de fibula van Dorestad deelt, behoorde volgens de traditie toe aan Karel de Grote. De fibula kan heel goed een product zijn van de edelsmeden uit de omgeving van de kloosters Reichenau en St. Maurice d’Agaune, in het zuiden van Zwitserland.³ ■

Verder lezen

- www.rmo.nl/onderwijs/museumkennis.
- www.rmo.nl/onderwijs/voortgezet-onderwijs/op-school/lesbrief-middeleeuwen.
- *100 Topstukken van het Rijksmuseum van Oudheden* (Leiden 2009).
- *Egyptische Magie*, Maarten J. Raven (Walburg Pers, Zutphen 2010).

► Annemarieke Willemssen, *Dorestad, een wereldstad in de Middeleeuwen* (Walburg Pers, Zutphen 2009) 81 - 90.